

Nie poddać poezji. Jerzego Ficowskiego wiersze o stanie wojennym.

Jerzy Kandziora

Jerzy KANDZIORA

Nie podać poezji.
Jerzego Ficowskiego wiersze o stanie wojennym

I.

Poetycką odpowiedzią Jerzego Ficowskiego na stan wojenny po 13 grudnia 1981 roku stał się złożony z dwóch cykli wierszy tomik *Przepowiednie. Pojutrznia*, datowany na XII 1981 – VI 1982. Zbiorek ten, opatrzony pseudonimem Marcin Komięga, cieszył się zapewne znaczną poczytnością już wkrótce po ukończeniu go przez autora, skoro najwcześniejsze, po części samizdatowe edycje poszczególnych cykli pojawiły się jeszcze w 1982 roku, zanim doszło do pierwszego autoryzowanego wydania w roku 1983 nakładem podziemnego Głosu (wznowiono je w roku 1985). Owe wydania osobne *Przepowiedni* i *Pojutrzni* z roku 1982 odnotowały rubryki nowości wydawniczych w drugoobiegowym „Wezwaniu” (Warszawa) i emigracyjnych „Zeszytach Literackich” (Paryż) jako edycje powielaczowe lub maszynopisowe. Niewiele utworów tych rozmiarów, co cykle Ficowskiego (bo nie mówię tu o pojedynczych, łatwych do przepisania wierszach), cieszyło się w tym czasie tak znaczną popularnością, by oddzielić się niejako od swego twórcy i funkcjonować w edycjach poprzedzających pierwsze autoryzowane wydanie. Jednym z takich dzieł był poemat Stanisława Barańczaka *Przywracanie porządku*, którego pierwodruk w pierwszym numerze „Zeszytów Literackich” (1983 rok) wyprzedzony został krajową edycją samizdatową już w 1982 roku, sporządzoną na podstawie nasłuchu Radia Wolna Europa.

Na nieprzeciętność *Przepowiedni. Pojutrzni* na tle innych zbiorów poetyckich stanu wojennego zwrócił uwagę w latach osiemdziesiątych Piotr Sommer. W dyskusji pt. *W poszukiwaniu ukrytego dzieła* opublikowanej w „Wezwaniu” nr 8 z marca

Interpretacje

1985 roku (odbytej zapewne jeszcze w roku 1984) stwierdził m.in., że „jest to tom ambitny – również historiozoficznie, a przede wszystkim: spełniony artystycznie. [...] Bywają czarno-białe sytuacje – Komiega bez wahania to potwierdza, ba, przypomina o tym, ale język, który je opisuje, musi mieć tych barw znacznie więcej”. Później była także recenzja Stanisława Barańczaka w paryskiej „Kulturze” nr 10 z 1986, dość chłodna i, jak sądzę, niezasłużenie czyniąca tomik Komiegi-Ficowskiego adresatem szerszych krytycznych uwag, odnoszących się do poezji stanu wojennego. Ma się tu wrażenie lektury nieco pośpiesznej i podjętej ze z góry założoną tezą, słuszną zapewne, ale niezbyt adekwatną do zbioru Ficowskiego. Inna rzecz, że Barańczak wtedy bardzo wysoko ustawił poprzeczkę dla całej poezji stanu wojennego, także własnego poematu *Przywracanie porządku*, który pominął w pierwszych wolnościowych wyborach swoich utworów: *156 wierszy 1968-1988* („Znak” 1990) i *Poezje wybrane* (LSW 1990).

Niniejszy szkic nie ustosunkowuje się szczegółowo do tych wcześniejszych odczytań *Przepowiedni. Pojutrzni*, lecz stanowi nową próbę interpretacji zbioru Ficowskiego, dokonaną niemal dwadzieścia lat po jego napisaniu¹.

2.

Tak bezzwłoczne, właściwie natychmiastowe wypełnienie przez Jerzego Ficowskiego dwoma obszernymi cyklami trudnej historycznej przestrzeni od grudnia 1981 do czerwca 1982 roku świadczy o tym, że poezja była dla niego w stanie wojennym niezmiernie ważnym sposobem rozpoznawania rzeczywistości, może nawet sprawniejszym i bardziej wiarygodnym niż niepoetyckie porządkowanie słów i znaczeń. Poetycki namysł nad słowem, jego prehistorią, jego intencją, tak niezmiennie obecny u Ficowskiego, stał się w tym dramatycznym czasie szansą, może jedyną, pozostawania poza rozedrganie wojennych lęków, pozwalając je oswoić, przyjrzeć się im, złapać na gorącym uczynku po to, by nie zafłaknęły człowiekiem i nie zmałyły obrazu świata:

Insekty strapięń naszych
korniki kory mózgowej
wyrojone ze szczelin
nie dość szczelnych snów
zostańcie ze mną
chcę was nakarmić
własnym bólem głowy

zostańcie ze mną
biesy powszednie
jak koty przyczajone

¹ Tekst ten jest zmienioną wersją referatu przygotowanego na seminarium „Jerzy Ficowski – człowiek pogranicza”, zorganizowanego przez Ośrodek Pogranicza w Sejnach w 1999 roku.

Kandziora Nie poddać poezji

na obcy popłoch
własnego ogona
(Przepowiednie, I)

Ten pierwszy utwór zapowiada perspektywę poznawczą, która często powracać będzie w zbiorze Ficowskiego. Dla poety ważne będzie to, co skrywa się pod powierzchnią rzeczywistości: przyczajone lęki własne, ale też kłamstwa oficjalnej propagandy, słabość i lęk władzy skryte za tarczami ciężkobrajnych milicyjnych kolumn. W *Przepowiedniach* następuje paradoksalne odwrócenie światów. Dzień powszedni jest w tym wojennym czasie snem, halucynacją, sferą pozorów, które należy odrzucić, by dojść do sedna rzeczy:

odejdz ode mnie
śnie natarczywej jawy
(.....)
ocknij się śnie
ja się zdrzemnę
i spotkamy się znów
na pograniczu
gdzie wiek zachodzi
i gdzie dnieje chwila
(Przepowiednie, I)

W obrazach stanu wojennego, jego ulicznej codzienności, scenach pacyfikacji, groza jest fragmentem snu, ujawniony zostaje jej kostium, podszyta tandetą przebieranka:

czerwonoczarne sotnie
idą w nogę w noc
a to graciarnie maszerują
po trupach
na złom
pobrzękują ostrogami szmelcu
(.....)
czerwonoczarne sotnie
puszczają farbę
(Przepowiednie, III)

A równocześnie także słowa i całe związki frazeologiczne pozbawiane są przez Ficowskiego formy, „przejęzyczne”, rozplatanie, tracą swą ogładę gazetowych zakłęb. Ujawnia się ich rola współników agresji i pacyfikacji, uczestników pochodów ciemnych sił. Ich prawdziwa natura wydobyta zostaje ze snu wojennej codzienności na światło dzienne poetyckiej prawdy:

wzniósł okrzyk i topór
za wolność
waszą i naszą
i ciachnął
(Przepowiednie, II)

Interpretacje

I salutują im
na znak braterstwa
krwi
z cudzych żył
(*Przepowiednie*, III)

W dyptyku Ficowskiego *Przepowiednie* zdają się być częścią bardziej wizyjną i napisaną jakby w stanie głębszego, epickiego poruszenia wyobraźni grozą miesięcy stanu wojennego. To tutaj, w *Przepowiedniach*, częściej pojawia się motyw snu, a także mroczne i gwałtowne wizje krajobrazu, najdosłowniej poruszonego historyczną zapaścią, poddanego niemał tektonicznym uderzeniom:

przebita włóczęgą grudnia
pęka tętnica tej ziemi
wybucha
upływem wisły z wisły
płaczem zranionych wód
(*Przepowiednie*, VI)

Siła tego obrazu, kojarzącego się z wizyjnością *Pokolenia* Baczyńskiego, dopiero w dalszej części wiersza zostaje wyciszona motywem wróżby, niemożliwej i daremnej: toń zatrutej rzeki, poruszona i „dziobata”, nie będzie zwierciadłem, które objawi nadzieję, nie odsłoni dna ani pływającej nad nim „ryby sensu”; oczekiwanym znakiem nadziei nie będzie także ptak wędrowny („pytam ornitologów / czy wrócą skowronki”) – symbol odradzania się i wiosny – którego przyłot został jakby odwołany w tym czasie apokalipsy. We wcześniejszym wierszu *Przepowiedni* ów motyw ptaka pojawia się raz jeszcze: „pod niebem / w którym stygną ptaki / wchodzimy w erę neojaskiniową”. A więc i tu stan wojenny objawia się pomieszaniem porządku naturalnego.

Tytuły obu części zbioru Ficowskiego odwołują się do parareligijnych czy też modlitewnych gatunków wypowiedzi – przepowiedni (proroctwa) i jutrzni (modlitwy przed wschodem słońca), obu bardzo wyraźnie zorientowanych na osi czasu ku przyszłości. Można by oczywiście snuć domysły, czy nie buduje się tutaj sytuacja narracyjna znana z literatury romantycznej, wyznaczająca poecie niemał sakralną misję wieszczczą, który odczytuje znaki czasu i odsłania przyszłość. Pseudonim „Marcin K o m i ę g a”, jakim Ficowski podpisał swoje wiersze, świadczyłyby może, że byłaby to misja jednorazowa. „Komięga” – jak podaje Kopański w *Słowniku mitów i tradycji kultury* – to „gałar zbożowy [...] służący do jednorazowej podróży w dół rzeki, po czym sprzedawany w Gdańsku na rozbiórkę”. Wydaje się jednak – jeśli już czytać ten pseudonim jako znak autorskiej roli – że oznaczałby on raczej wpisanie narratora w nurt teraźniejszej historii, powołanie go do roli pokornego i przemijającego świadka, niesionego przez nurty owej ciemnej, symbolicznej rzeki, którą sam opisuje. *Przepowiednie* zdominowane są katastroficznym wizjonerstwem dnia dzisiejszego, miesięcy stanu wojennego, nieliczne zaś sygnały tego, że gra nie jest skończona, że pochód ciemnych sił nie zniszczy marzeń

Kandziora Nie poddać poezji

o wolności, rozsiane są w utworach raczej jako znaki nadziei, nie zaś prorocze wi-
zje nieuchronnej odmiany i zwycięstwa dobra. Ostatnie, gorzkie wersy *Przepowiedni*
zdają się unieważniać zapowiedź gatunkową zawartą w tytule cyklu:

i milczy wyrocznia

i zamiast wróżb rozdaje

wiarołomne rachuby

i celne przypadki

(*Przepowiednie*, VIII)

Z niespełnieniem, a raczej ze znaczącym zaprzeczeniem innej formy wypowie-
dzi – nacechowanej nadzieją i radością j u t r z n i – mamy do czynienia w dru-
giej części tomu Ficowskiego. Cykl zatytułowany *Pojutrznia* czyni historycznym
punktem odniesienia swojego tytułu „jutrznię” Sierpnia 1980, ów okres nadziei
wtedy rozpoczęty i niespełniony, bo przekreślony stanem wojennym:

przez wyłamane łodem drzwi

wyprowadzają nas pośpiesznie

nie mają czasu Myśmy mieli

zbierało się na wielki czas

i przeszedł bokiem

u krat wysokich Białoleki

blednie

pojutrznia słońca

odcięta głowa

niedoszłego dnia

(*Pojutrznia*, V)

Wiersze *Pojutrzni* opisują i nazywają jednoznaczne zjawiska tamtego okresu:
terror, przemoc, gwałt, kłamstwo, zdradę i niesławę po stronie władzy i jej preto-
rianów, nadzieję, niezłomność, prawdę i pamięć po stronie więzionych i prześlado-
wanych. Jest tajemnicą autora, że te proste nazwania i pojęcia, jednoznacznie
przypisane każdej ze stron, wpisane często w wersy stylizowane na wzniosłą apo-
strofę, modlitwę czy lament, nie czynią zarazem samej poezji Ficowskiego jedno-
znaczną. Pozostając w kręgu jednoznacznych wartościowań, poezja ta fascynuje
wieloznacznością, zaś elementarne pojęcia zachowują w niej świeżość, wpisane
w pełne niespodzianek semantycznych konteksty słowne, które odkrywa się jesz-
cze po wielokrotnym przeczytaniu utworu, a i tak nie są to zapewne nigdy odczy-
tania ostateczne.

Jak to się dzieje, że Ficowski w tak zajmujący, oryginalny sposób nazywa wiel-
kie sprawy i zbiorowe emocje? Zapewne przesądza o tym między innymi ów nie-
opuszczający poety ani na chwilę lingwistyczny niepokój, nakazujący obudowy-
wać słowa swoistym semantycznym echem. Słowo wypowiedziane „rozwija się”,
przyciąga swój odpowiednik na zasadzie odwrócenia, kontrastu, oksymoronu: „na-
dziejo Jasna Góra / nad Ciemną Doliną / Matko Boża schylona / nad ludzką siero-

Interpretacje

ta”. Kiedy indziej źródłem zaskakującej odmiany, nowej fali sensu, odwracającej utarte konotacje słowa czy nazwy własnej, jest pozorne przejęzyczenie. Słowo „pamięta” swą pierwotną treść, a przez samo załamanie się automatyzmu mowy rodzi się nowe znaczenie: „Łomot do drzwi Chodzą / od domu do domu / po groźbie / ściągać podatek nienawiści”. Podmieniony, nieoczekiwany zwrot „po groźbie” znaczy oczywiście samodzielnie, lecz nadto swoim złowrogim „wkroczeniem” w wers w miejsce oczekiwanego „po prośbie” powtarza w materii słowa nagłość i podstępność nocnego wkroczenia i aresztowania. I jeszcze takie „przejęzyczenie”: „i ciągle wraca Chopin / na nieśmiertelność chory / ze scherzem / przebitym strzałą”. Ktokolwiek pamięta rzeczywistość stanu wojennego, zawłaszczanie muzyki Chopina przez oficjalną propagandę tamtego czasu, ten zrozumie dobrze czterowiersz Ficowskiego, wyjęty z jego wiersza o bezbronności tradycji i problemie zdrady.

Może jednak najbardziej owocną i oryginalną operacją znaczeniową dokonywaną na słowach, odnawiającą sensy i pojęcia nieodwracalnie – zdawało się – zastygłe w emocjonalnych i znaczeniowych schematach, jest poszukiwanie przez Ficowskiego ekwiwalentów obrazowych słów, przenoszenie tych słów w inny, anegdotyczny, „fabularny” wymiar, w którym tracą swą jednowymiarowość:

jesteśmy umówieni od wieków
z wolnością
czasem mylimy ją z wiosną
to znowu z jesienią
boimy się że się spóźni
i nikt jej nie pozna
(*Pojutrznia*, V)

Do naszych niskich okien
wchodził wschód i zachód
za wysokie południe
czekało za progiem

wygląda z nich
rozsuwa chmury i firanki
prawnuczka nadzieja
podobna
do złudzenia
do naszej prababki
nadziei

(*Pojutrznia*, XIV)

Oto jest Ficowskiego swoisty teatr abstrakcji. Bajeczna płynność świata, w którym o wielkich ideach: Wolności, Niepodległości, Nadziei, a także o sumieniu, gniewie i innych uczuciach można opowiedzieć jak o żywych istotach, postaciach, personach, które z a c h o w u j ą s i ę, czują, doznają poetyckiej animacji. Gdzieś tu spotyka się Ficowski – świadek historii, kronikarz trudnego czasu, z badaczem folkloru cygańskiego i żydowskiego, czule wsłuchanym w świat ludowej wyobraźni.

Kandziora Nie poddać poezji

Gdy mowa o przekraczaniu w *Przepowiedniach. Pojutrzni* jednowymiarowości słowa i kreowaniu osobnych *quasi*-światów, z owego słowa czy pojęcia wywiedzionych i przez nie ożywianych, „zasiedlanych”, nie sposób nie dotknąć innego jeszcze obszaru szczególnej, imaginacyjnej płynności i, by tak rzec, niedefinitywności, jakim jest sfera czasu kalendarzowego w tomiku Ficowskiego. Wspominałem już o perypetiach czasu wpisanego w tytuły cykli: o przepowiedni niedoszłej do skutku, o jutrzni, która odwróciła się w pojutrznię, zaprzeczenie sierpniowej jutrzni. Niewątpliwym punktem odniesienia czasu terazniejszego, czasu odbierania wolności i nadziei, jakim był stan wojenny, staje się w tomiku epoka zaborów, czas, klimat, krajobrazy wieku dziewiętnastego. Ficowskiego interesuje powtarzalność gestów wtedy i dziś („poklonili jej się / wysocy / nisko aż do ziemi / zdjęli czapki / potem głowy zdjęli / w obawie przed ścięciem”), archetypy krajobrazowe, ów pejzaż zimowy, który wtedy i teraz przyjmuje najeżdżcę („przez archaiczne śniegi / leżące pośmiertnie / dzwoni wieczysta sanna / jego wieliczestwa”), fragmenty fizjonomii („car wiekuisty zjechał do nas / z fajką / jeszcze się z niej unosi / dym naszych zgliszcz”). Historia objawia się w rekwizytach, detalach, napomknieniach („lorneta Dybicza”, „wiorsta”, „rubel karczemny / na mokrym szynkwasio”, „Olszynka Grochowska”, „Massalski z Kossakowskim”), a więc poza jakąś wyraźną konstrukcją retoryczną, zwerbalizowanym „dziś-zupełnie-jak-kiedyś”. Raczej przenika ona do planu współczesnego w sposób nieuchronny i jakby poza świadomą intencją. A może jeszcze inaczej: jest tak, jakby czas począł się cofać, jakby film historii puszczony został w odwrotnym kierunku. W wierszach pojawia się sugestywny motyw regresu czasu, odwrócenia jego biegu pod naporem chwili obecnej, stanu wojennego: „kiedy się osypuje z czasu / luska godzin / kiedy miarą widoków / są już tylko wiorsty”, „czy to historia jedzie / czy zbrodnia nadciąga / to co się tak toczy / coraz dalej wstecz”, „tak idziemy tymczasem / do onego czasu / z wieżyczek wartowniczych / mierzą w nas zegary”. Współczesność cofa się do historii, czy też nasycy wiekiem dziewiętnastym, w miarę jak narasta bezwyjściowość, zastój, martwota stanu wojennego, jak sytuacja psychologiczna zaczyna coraz bardziej przypominać epokę zaborów:

Cwałują sotnie wiatru
z listopada w grudzień
a stary czad historii
snuje się jak mgła
ponad polem działania
widokiem na przyszłość
(*Pojutrznia*, I)

[...] miarą widoków
są już tylko wiorsty
(*Przepowiednie*, VIII)

Interpretacje

Wiek dziewiętnasty objawia się nade wszystko w swej codzienności, i to raczej tej popowstaniowej, pozbawiającej złudzeń. Jeśli można tu mówić o jakiejś lekcji historii, to właśnie lekcji trwania w trudnym czasie utraty nadziei:

mówią do nas ojcowie
przez wieki przez łzy
trzeba się o coś oprzeć
choćby o niepewność
Jesteśmy po nich zbrojni
w wyrzutnie sumienia
ich prochami nabite

(*Pojutrznia*, I)

Kunstowny koncept poetycki tej strofy zdołał w trzech końcowych wersach pomieścić zarówno jasne przesłanie o potrzebie pamięci, trwania przy wartościach, jak i nutę łagodnej ironii, skierowanej w heroizujące odczytania historii, a może też ogólniej, w naiwne rachuby i przedwczesne nadzieje szybkiego pokonania współczesnych ciemnych sił z pomocą historii.

Jesteśmy tutaj blisko kolejnej odmiany czasu wpisanej w *Przepowiednie. Pojutrznię* – czasu podbitych narodów. Jest to czas osobliwy, bo nierzeczywisty, poddany odkształceniom, tracący suwerenność. Ten czas będzie się kurczyć, ulegać skracaniu pod presją zbiorowych tęsknot i nadziei. Przybliżyć będzie daty upadku despotów, rozpadu imperiów i końca dyktatur. Łatwo odnaleźć go można w diariuszach zesłańców, pamiętnikach lat zaborów i okupacji. Był też wpisany w codzienność stanu wojennego, w jego hasła w rodzaju „zima wasza, wiosna nasza”, gdy prawa samej natury, logika pór roku, zwiastować miały rychły powrót wolności. W jednym z wierszy Ficowskiego ilustracją tego czasu złudnych nadziei staje się gorzka metafora „lornety Dybicza”:

nakręcamy zegarki
od nich niecierpliwych
dłuży się czasu lont
do dnia który wybuchnie

znów po półtora wieku
Olszynka Grochowska
milcząc po polsku
bitwę o to samo toczy
znów ją przybliża luty
lornetą Dybicza

jesteśmy umówieni od wieków
z wolnością
czasem mylimy ją z wiosną
to znowu z jesienią

(*Pojutrznia*, V)

Kandziora Nie poddać poezji

Doświadczenie niewoli przynosi także wiedzę o czasie podległym konfiskacie władz, objętym we władanie nadzorców-dyktatorów. To czas historii pisanej od nowa, czas odbieranej pamięci:

car wiekuisty zjechał do nas [...]
unieważnia kalendarz
aż do odwołania
aby daty ustalić
później
w s w o i m czasie
(*Pojutrznia*, III)

Spróbujmy teraz spojrzeć z pewnego oddalenia na mapę wątków, „fabułę” obu cykli Jerzego Ficowskiego. W *Przepowiedniach. Pojutrzni* zaobserwować bowiem można interesującą zmienność horyzontu poetyckiej narracji i towarzyszące temu zmiany poetyckich ról podmiotu lirycznego.

Najpierw zwraca uwagę poetyckie wizjonerstwo, głównie w wierszach cyklu *Przepowiednie*, których przestrzeń organizują przemieszczenia mas ludzkich, pochody „czerwonoczarnych sotni”, tektonika historii zagarniająca ludzi i krajobrazy, zyskująca wymiar apokaliptyczny. Są to wizje fascynujące, tkane z obrazów stanu wojennego, ale także wyrastające ponad jego czas, wizje znamionujące literaturę opisującą stany rozchwiania epok i wszechogarniającego niepokoju, jaki towarzyszy utracie „sterowności” formacji politycznych, trwałej destabilizacji przewidywalnych reguł porządku społecznego. W tym wątku *Przepowiedni. Pojutrzni* podmiot liryczny wierszy jest medium owych klimatów epoki, redukuje swoje Ja do roli sejsmografu, przekąźnika historycznych wstrząsów.

Występuje też w tomiku Jerzego Ficowskiego cała grupa wierszy-zapisów kronikarskich, w których wracają znane miejsca, pamiętne zdarzenia i nazwy własne, przynależne kalendarium stanu wojennego. Krzyż kwietny na Placu Zwycięstwa w Warszawie („na tym co nosi / swoje przedwczesne nazwanie”), jasnogórski klasztor, czołgi na ulicach Warszawy i Trójmiasta, więzienie w Białoleźce, opis pacyfikacji kopalni „Wujek” (choć nazwa ta w wierszu nie pada), wnętrza kościoła, które w tamtym czasie niesie ukojenie, „usypia [...] prastarą kołysanką jęku”. Nie są to nigdy zwykłe opisy miejsc oraz wydarzeń ani proste relacje. To są „cytaty” z rzeczywistości tamtego czasu zawsze poddane transformacji, dotknięte wyobraźnią poety i włączane do lirycznej gry: wprowadzane w porządek dawnej historii, przenoszone w wymiar poetyckiej wizji, a także kunsztownie prowadzone po ścieżce językowych konceptów, słowotwórczych przekształceń, brzmieniowych skojarzeń, które oddalają doraźność tych „cytatów”, otwierają nowe sensy. Nawet w wierszu dziewiątym z cyklu *Pojutrznia*, mającym formę notatek poetyckich – o pomniku Poległych Stoczniovców, poszukiwanym Zbigniewie Bujaku, niebezpiecznie chorym Janie Józefie Lipskim czy Wojciechu Żukrowskim, który zasłużył na pomnik niesławy – spełnia się poetycki zamysł: stylizacja, czasem przewrotna, poszczególnych wierszy na podziemną ulotkę, pismo urzędowe, komunikat władz czy anonimową poezję robotniczą tamtego czasu. W tej materii kronikarskiej dokonuje się

Interpretacje

krystalizacja kolejnej – po poecie-wizjonerze – roli podmiotu lirycznego w cyklu Ficowskiego, jaką będzie rola owego poety-świadka, być może wędrownego, anonimowego pieśniarza, który jest Każdym, który jest Marcinem K o m i ę g ą.

I wreszcie trzeci, tym razem nasycony intymnością, osobisty nurt *Przepowiedni. Pojutrzni*. Nazwać by go można oddaleniem w prywatność, pragnieniem zadowolenia i własnej odrębności. Nietrudno zauważyć, że sytuuje się on jakby obok wątku spraw społecznych i ocala w tej poezji subiektywne Ja bohatera lirycznego, jego światy własne: świat starej książki („pomiędzy jej kartkami znajdziesz / zasuszone / światło naftowych lamp”), muzykę Mozarta („tam się można na chwilę wykręcić / piruetem / od tych dziur w moście”), pamięć miejsc („Jest pewna łąka / od olszyn aż po kamień progu”, „jest pewien klon / co gubi zawrotne śmigiełka skrzydlaków”), doświadczenie religijne pod sklepieniem kościoła („można zaczerpnąć światła / na długie ciemności / tu się podzielić można / bezdomnością z sobą”). Jak zawsze u Ficowskiego, także i ta prywatność, osobność, intymność jest wewnętrznie zdialogowana. Jest źródłem ukojenia, jest normalnością, zbiorem miejsc niedotkniętych brudnym nurtem historii współczesnej; i ostatecznie te właśnie miejsca chronią bohatera, gdy wzbiera zły czas historii („Gdziekolwiek mnie zechcecie / oderwać ode mnie / zawołam je”). Lecz równocześnie owym oddaleniom w prywatność, tęsknotom do intymności i azylu, towarzyszy rodzaj skrępowania, zawstydzony niepokój. Oto jeden z piękniejszych wierszy cyklu *Pojutrznia*, opis mitycznej podróży w czasie, wstąpienia w stronicie starej księgi-romansu, opatrzonej zostaje bolesnym postscriptum o daremności ucieczki w światy bez bólu i wojen:

w siedmiomilowych butach
o zelówkach zdartych
nie ucieknę z tej ciszy
której nie siał makiem
z tej ciszy usypanej
z zabitego głosu

(*Pojutrznia*, XIII)

Spotyka się więc tutaj kolejne wcielenie bohatera tomiku – nazwać by je można rolą kolekcjonera, badacza mitologii, erudyty, szperacza – z głosem poety-świadka, który jak wyrzut sumienia zjawia się, by zacząć polemikę ze swoim *alter ego*, esteta-pięknoduchem. Polemika ta pozostaje zapewne nierozstrzygnięta. Warto zauważyć jednak, że intymny wątek światów własnych bohatera Ficowskiego rozszerza interesująco formułę artystyczną tomiku, wzbogaca go i personalizuje, nadając mu także znamiona diariusza, współobecnego w *Przepowiedniach. Pojutrzni* obok nawiązań do innych form wypowiedzi.

3.

Zadajmy teraz bardziej ogólne pytanie: czy istnieje jakiś wspólny mianownik, którym można by objąć poetyckie działania Jerzego Ficowskiego w tomie *Prze-*

powiednie. Pojutrznia? Otóż wydaje się, że owym wspólnym mianownikiem jest z a - s a d a k o n t r a p u n k t u, która organizuje tę poezję na wszystkich właściwie poziomach. Tak więc słowa u Ficowskiego nigdy nie wyrażają zgody na swą jednoznaczność. Ich pierwszy sens ma zwykle krótki żywot, wkrótce zostaje zaprzeczony albo też inicjuje *quasi-rzeczywistość*, ów teatr abstrakcji, który zmienia ich ontologię ze „znaczyć” na „być”. Cała semantyczna potencjalność słowa, zwykle będąca w uśpieniu, budzi się w wierszach Ficowskiego, by przeciwstawić się jednoznaczności. Przekorne i kontrapunktowe jest także przywołanie w tomiku nazw wysokich, odświętnych gatunków – przepowiedni i jutrzni. Żadna z tych form wypowiedzi, skierowanych w czas przyszły, nie zostaje bowiem spełniona. Przeciwnieństwo tworzą też pary pojęć „sen” i „realność”. Trzeba obudzić się z t e j realności, słownej i wizualnej niiby-rzeczywistości stanu wojennego, by ujrzeć realność prawdziwą, odzyskać pełnię władz poznawczych. Obszarem niezwyklej poetyckiej płynności wymiarów, niespodziewanych konfrontacji jest sfera czasu. W zgola magiczny sposób przenika się terażniejszość i wiek dziewiętnasty. Zasada kontrapunktu ujawnia się wreszcie w samym następstwie wątków i tematów, w rytmie poetyckiego oddechu *Przepowiedni. Pojutrzni* i narracyjnych rolach wpisanych w oba cykle. Narrator identyfikuje się w nich z podmiotem zbiorowym historii, a równocześnie, jakby na obrzeżach tomiku, pojawiają się wiersze i wtrącenia o czasie prywatnym, o zaułkach historii niedotkniętych wojną, o miejscach prywatnego zachwytu – zakątkach natury, czasie muzyki, magii starych romansów. Bohater liryczny przestaje być Każdym, staje się Nosicielem Magicznych Światów.

Zasada kontrapunktu – a mówiąc ogólniej, tak charakterystyczna dla Ficowskiego niecierpliwa i uparta potrzeba zaprzeczeń, podążania do miejsc otwierających nowe dukty poetyckie dla słów i myśli – zorganizowała także wiersze „wojenne” tego poety. Oczywiście, impulsem dla napisania *Przepowiedni. Pojutrzni* był wówczas, po 13 grudnia 1981, nieodosobniony wśród poetów imperatyw oceny stanu wojennego w kategoriach etycznych. Wszakże – chciałbym powrócić do tezy początkowej tego szkicu – skłonny jestem widzieć tę decyzję Jerzego Ficowskiego jako pewne zadanie poznawcze podjęte przez autora, który po prostu nie zwykł przechodzić obok zjawisk, wydarzeń, krajobrazów, postaci i wszystkich innych intrygujących nowości, które niesie czas. Powiem może nieco bezceremonialnie, że *Przepowiednie. Pojutrznia* to owoc tyleż moralnego sprzeciwu, co zainteresowania zdarzeniem poetycko i poznawczo obiecującym. Zdarzeniem, a raczej serią zdarzeń i zjawisk: konwulsjami systemu totalitarnego, psychologią przetrwania w dyktaturze, socjotechniką społecznej i propagandowej fikcji, opresją języka w stanie oblężenia, powtarzalnością historii. Skłonny więc jestem sytuować tomik Ficowskiego poza głównym nurtem ówczesnej poezji stanu wojennego – powstałej (niekiedy pod piórem wybitnych autorów) bardziej w odruchu protestu niż dla spełnienia oryginalnego zamysłu twórczego – i widzieć *Przepowiednie. Pojutrznię* jako *continuum* wcześniejszej twórczości poety, jako kolejne ogniwo jego drogi artystycznej.

Bo przecież powiedzmy sobie, że w istocie poezja tego zbioru niezwykle konsekwentnie w y s t y l i z o w a n a z o s t a ł a na pieśń protestu, „antywojenny”

protest song, ujęcie zaś dwudziestu dwóch wierszy w dwa strumienie poetyckiej mowy, „pozbawienie” tych wierszy tytułów nie zmieniło faktu, że są to utwory samodzielne i samowystarczalne poetycko, że każdy z nich ma odrębną, przemyślaną konstrukcję i oparty jest na osobnej poetyckiej zasadzie. Te wiersze, opatrzone tytułami, mogłyby stanowić po prostu kolejny, „zwykły” tomik Ficowskiego. Owa wizyjna, pieśniowa rama kompozycyjna jest więc w gruncie rzeczy umowna, uważna zaś lektura poszczególnych utworów raczej wciąga czytelnika w ich osobne światy, w wielowarstwowe sensy, których odsłanianie zdaje się nie mieć końca, niż pozwala pamiętać o nadrzędnym, złożonym z dwóch cykli układzie. To pewnie kolejna antynomia zbiorku Ficowskiego, owo napięcie wynika z istnienia wierszy zarazem dla siebie – dla swojej idei, zamysłu – i istnienia ich poza siebie – dla pewnych retorycznych całości, jakich sygnałem są tytuły *Przepowiednie* i *Pojutrznia*. Jednak orientacje „dla siebie” i „poza siebie” raczej się tu nie równoważą. Te wiersze, każdy z osobna, jakby niechętnie godzą się na to „gromadne” bytowanie, jakie wynika z kompozycji tomiku. To oczywiście nie jest zarzut, lecz tylko jakiś wzięty z czytelniczej empirii dowód, że „antywojenność” *Przepowiedni. Pojutrzni* jest szczególnego rodzaju, że wynika nie tylko z przesłań moralnych, lecz również z autonomii sztuki poetyckiej w tym zbiorze. Jerzy Ficowski nie tylko miał wówczas – w stanie wojennym – rację, ale przede wszystkim nie poddał w tamtej „wojnie” bogactwa i niezależności poezji.

Abstract

Jerzy KANDZIORA

The Institute of Literary Research of the Polish Academy of Sciences (Poznań)

Poetry won't be surrendered. Jerzy Ficowski's poems on the martial law

An original poetic testimony of the martial law in Poland is provided by Jerzy Ficowski's two cycles from 1981/1982, entitled *Przepowiednie* and *Pojutrznia*, edited in 1983 in the form of an 'off-censorship' volume. This sketch describes certain features of the Ficowski collection causing that a historical account has not enslaved the most valuable elements of Ficowski's mature poetry – on the contrary, an ambiguity-related value has been added to it. The language, as it were, 'stages' social processes of shifting meanings; personifications create a theatre of imagination out of abstract notions; time is subject to animation, turning historical analogies with the age of insurrections into completely physical processes; lastly, these poems' lyrical subject moves between the role of a witness to the events and the one of a carrier of magical worlds. This makes the poetry a play of meanings and a domain of imagination, whilst remaining a testimony; it saves its autonomy against History.